آینهٔ پژوهش

دوماهنامهٔ نقدکتاب، کتاب‌شناسی و اطلاع‌رسانی در حوزهٔ فرهنگ اسلامی

سال سی و چهارم، شمارهٔ سوم

مرداد و شهریور ۱۴۰۲ ISSN:1023-7992

۲۰۱

ابونعیم احمد بن عبداللّه اصفهانی و تاریخ‌نگاری اسلام | چاپ نوشت (۸) | از ترجمه تا متن قدسی؛ بازتاب قرائت‌های مختلف در ترجمه های کهن قرآن به فارسی | دربارهٔ چند جاینام دیگر در شاهنامه و بعضی مسائل وابسته | عبدالله بن عباس و فقه شیعی | نوشتگان (۲) | زندگی قباله ها: حاشیه‌نگاری، استنساخ و ثبت اسناد در اوایل ایران مدرن | دربارهٔ فرهنگ و زبان قومِ لک (۱) | زبان آرامی را جدی بگیریم؛ جستارهایی با رویکرد مطالعات قرآنی | تک‌نگاشتی شایگان دربارهٔ نگاشته‌های شریف مرتضی | درنگی در ترجمهٔ کتاب من و مولانا | ابیاتی نویافته از برخی شاعران کهن در رسائل العشاق و وسائل المشتاق | نقد مقالهٔ «تحلیل و نقد یکی از فقره‌های نسخهٔ رایج زیارت عاشورا» | نسخه‌ای بین المذاهبی ومعرفی دو تقریظ شیعی از سدهٔ هفتم | مروری بر کتاب قرآن در بستر نزول: بررسی‌های ادبی تاریخی دربارهٔ محیط قرآن | نقدی بر نقد آقای علی زاهدپور | **نکته، حاشیه، یادداشت**

رسول جعفریان | مجید جلیسه | سید محمد عمادی حائری | داود منشی‌زاده | احمدرضا قائم‌مقامی | ویلفرد مادلونگ | حمیدرضا تمدن | میلاد بیگدلو | نوبوآکی کندو | علی‌محمد آزاده | فرامرز شهسواری | علیرضا خزایی | حیدر عیوضی | حمید عطائی نظری | سیدمحمدحسین میرفخرائی | علی کاملی | سیدمهدی محمودی | سیّدحسن موسوی بروجردی | نصرت نیل‌ساز | محمد جوکار | جویا جهانبخش | عاطفه طیه | منوچهر فروزنده | فاطمه شاملو

| پیوست آینه پژوهش |

تحفة‌الفقیر: فرهنگ نامه‌ای منظوم از مؤلفی ناشناخته

۲۰۱ | دوماهنامهٔ آینهٔ پژوهش | سال سی و چهارم، شمارهٔ سوم مرداد و شهریور ۱۴۰۲

Ayeneh-ye-Pazhoohesh

Vol.34, No.3 Aug- Sep 2023

201

A bi-monthly journal exclusively dedicated to book critique, book review & information dissemination in the field of Islamic culture

| سال سی‌وچهارم، شمارۀسوم |
| مـردادوشهریـور ۱۴۰۲ |

نقد مقالۀ «تحلیل و نقد یکی از فقره‌های نسخۀ رایج زیارت عاشورا»

سیدمهدی محمودی

|۲۳۹-۲۵۷|

. ایـن مقاله توسـط آقایـان دکترمهـدی ایزدی و اسـلام ملکـی معـاف تألیـف و دردوفصلنامۀ علمـی پژوهشـی «کتـاب قیّـم»، سـال سـوم (۱۳۹۲)، شماره هشتم منتشرشده است.

چکیده: سال‌هاست فقرۀ پایانیِ زیارت عاشورای مشهور، ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده است. برخی برای «عدم اصالت» آن دلایلی ارائه کرده‌اند و پاسخ‌هایی به آنان داده شده است. درمقالۀ **«تحلیل و نقد یکی ازفقره‌های نسخۀ رایج زیارت عاشورا»**ـ که درسال ۱۳۹۲ دردوفصلنامۀ علمی، پژوهشی «کتاب قیّم» منتشر شده است ـ نویسندگان ارجمند کوشش کرده‌اند با معیارهای چهارگانه اثبات کنند: فقرۀ پایانی زیارت عاشورا در کامل الزیارات ونیزنسخه‌های کهن مصباح المتهجد شیخ طوسی که مشتمل بر عبارت «اَبْدَأُ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثَّانِی وَ الثَّالِثَ وَ الرَّابِعَ» نیست، دربرابرنسخه‌های متأخرمصباح المتهجدـ که مشتمل بر این عبارت است ـ ترجیح دارند. نگارنده درنوشتارپیش رو به نقد و بررسی دلایل ارائه‌شده دراین مقاله پرداخته است.

کلیدواژه‌هـا: زیـارت عاشـورا، تبـری، تقیـه، کامل الزیـارات، مصباح المتهجـد.

A Review of the Article «Analysis and Criticism of One of the Paragraphs of the Popular Version of Ziyārat ‹Āshūrā»
Seyyed Mehdi Mahmoudi

Abstract: For many years, the final paragraph of the famous Ziyārat ‹Āshūrā has been the preoccupation of thinkers. Some have argued for its «Non--Originality» of this phrase and others have rejected them. In the article «Analysis and Criticism of One of the Paragraphs of the Popular Version of Ziyārat ‹Āshūrā « - which was published in 2013 in the scientific and research biannual «Kitāb Qayyim» - the respected authors have tried to prove with four criteria that: the final paragraph of the Ziyārat ‹Āshūrā in Kāmil al-Ziyārāt and also the old manuscripts of Miṣbāḥ al-Mutuhajid by Sheikh Ṭūsī, which do not include the phrase «wabda› bihi ‹Awalan Thumma al-Thānī wa al-Thālith wa al-Rābi» are preferable to the later manuscripts of Miṣbāḥ al-Mutuhajid, which contain this phrase. In the following article, the author has reviewed the reasons presented in that article.
Keywords: Ziyārat ‹Āshūrā, Ba›rāat, Taqiyyah, Kāmil al-Ziyārāt, Miṣbāḥ-al-Mutuhajid.

درآمد

زیارت عاشورا شعار شیعه است. در این زیارت، دو رکن بنیادین «تولّی» و «تبرّی» مورد توجه قرارگرفته است که حقیقتاً هویت شیعه را بنیان می‌نهند. در زیارت عاشورای مشهور، «تولّی» و «تبرّی» در قالب عبارت‌های خاصی به شیعیان تعلیم شده است که هرکدام مفاهیم خاص خود را دارند. لازم است به‌خصوص در اینگونه موارد، عبارات اصیل و معتبر اهل بیت(ع) را بشناسیم تا بتوانیم به شکلی درست، از آن پاک سیرتان پیروی کنیم.

از آنجاکه در مقالهٔ مورد نقد، فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای مشهور، کم‌اعتبار و مرجوح قلمداد شده، پرداختن به این مدعا و نقد و بررسی دلایل ارائه‌شده برای آن، ضروری می‌نماید.

نگارندهٔ این سطور، ضمن ارج‌نهادن به زحمات نویسندگان گرامی، در ۱۱ مورد، مطالبی را در نقد و نظر نسبت این مقاله تقدیم می‌کند. در مقالهٔ مورد نقد، زیارت عاشورای نقل‌شده در کامل الزیارات، نگارش «الف» و زیارت عاشورای مشهور نقل‌شده در مصباح المتهجد، نگارش «ب» نام‌گذاری شده است. در این مقالهٔ نقد نیز برای اختصار از همین دو نام بهره می‌بریم.

۱. ضرورت توجه به تولّی و تبرّی

در صفحه ۱۵۸، در زیر عنوان «طرح مسئله» به درستی به دو موضوع مهم اشاره شده است: یکی ضرورت تقیه و مدارا در ارتباط با مخالفان و دیگری ضرورت توجه به اصل مهم تبرّی که هردو مستند به آیات و روایات فراوان و در حد تواتر است.

۲. توجه کمتر به نقل کامل الزیارات

در صفحه ۱۵۹، در زیر عنوان «نسخه‌های کهن زیارت عاشورا» آمده است:

> این نگارش [نگارش «الف»]_ به رغم اعتبار و قدمت_ کمتر مورد توجه جامعهٔ شیعی قرارگرفته است. طبق جستجوی ما در میان کتب دعای معاصر نیز تنها «منتخب الأدعیة» که زیرنظر علامه سیدمرتضی عسکری تدوین شده از این نگارش استفاده کرده است. یکی از ویژگی‌های این نگارش این است که عبارت «اَللّٰهُمَّ خُصَّ ...» را به صورت زیر دارد: «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ ظَلَمَ آلَ نَبِيِّكَ بِاللَّعْنِ، ثُمَّ الْعَنْ أَعْداءَ آلِ مُحَمَّدٍ مِنَ الْأَوَّلينَ وَ الْآخِرينَ. اَللّٰهُمَّ الْعَنْ يَزِيدَ وَ أَباهُ». در این نگارش از شماره‌گذاری‌های متوالی خبری نیست. بخش‌های دیگر این نگارش نیز با نگارش رایج تفاوت‌های لفظی (بیش از اختلاف نسخه) دارد. لذا آن را متن یا نگارشی مستقل به شمار می‌آوریم.

نقد و بررسی

جا داشت مؤلفان محترم که دریافته اند نگارش «الف» کمتر مورد توجه جامعهٔ شیعی قرار گرفته است، این موضوع را پی می‌گرفتند که راستی چرا باید زیارت عاشورایی که در کامل الزیارات نقل شده است، کمتر مورد توجه واقع شده باشد؟ جالب توجه است که در این مقاله برای نگارش «الف» به جز خودِ کامل الزیارات، تنها دو منبع دیگر ذکر شده است:

نخست: بحار الأنوار تألیف علامهٔ مجلسی که یک جامع حدیثی است و طبعاً باید افزون بر نگارش «ب»، نگارش «الف» را نیز دربرداشته باشد، وگرنه آن محدث بزرگوار درکتاب‌های مستقل دعای خود یعنی زاد المعاد و تحفة الزائر به نگارش «ب» اکتفا کرده و نگارش «الف» را نقل نکرده است.

دوم: شفاء الصدور تألیف میرزا ابوالفضل طهرانی که شرح زیارت عاشوراست و طبیعی است که افزون بر نگارش «ب»، نگارش «الف» را نیز داشته باشد؛ همان‌گونه که در این کتاب، زیارت عاشورای غیرمعروف نیز نقل شده است؛ بنابراین شاهد هستیم درگذشته هیچ‌یک از عالمان بزرگوار شیعه نگارش «الف» را در کتاب‌های دعا و زیارت خویش نقل نکرده‌اند و آن را ترجیح نداده‌اند.

اکنون باید اندیشه کرد در اینکه:

اولاً: چرا خود شیخ طوسی در مصباح المتهجد زیارت عاشورای نقل‌شده در کامل الزیارات را نقل نکرده است؟

ثانیاً: چرا عالمان بزرگی که پس از شیخ طوسی کتاب‌های دعا و زیارت تألیف کرده‌اند، هیچ‌کدام نگارش «الف» را ترجیح نداده‌اند و تنها نگارش «ب» را نقل کرده‌اند؛ دانشمندانی مانند: ابن مشهدی (م ۶۱۰) در المزار الکبیر، تمیمی سبزواری (زنده در ۵۴۰) در ذخیرة الآخرة، سید بن طاووس (م ۶۶۴) در مصباح الزائر، کفعمی (م ۹۰۵) در المصباح و نیز در البلد الأمین، علامهٔ مجلسی در زاد المعاد و نیز در تحفة الزائر.

آیا گزینش نگارش «ب» در این کتاب‌ها، نشان نمی‌دهد آن دانشمندان گران‌قدر، نگارش «ب» را بر نگارش «الف» ترجیح داده‌اند؟ اگر چنین است باید بررسی کنیم که دلیل این ترجیح چه بوده است؟ آیا آن عالمان و محدثان بزرگ شیعه به معیارهای ترجیحی که ما آنها را ملاک دانسته‌ایم، آگاه نبوده‌اند؟ آیا آنان نمی‌دانستند که کامل الزیارات در برابر مصباح المتهجد قدمت بیشتری دارد؟ آیا وثاقت و مقام والای علمی ابن قولویه برای آنان روشن نبوده است؟

یکی از احتمال‌های موجّه برای ترجیح نگارش «ب» بر نگارش «الف» نزد آن عالمان سترگ این است که آنان می‌دانستند در فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای نگارش «الف» تقیه رخ داده است و به

همین دلیل اصالت ندارد؛[1] اما صرف نظر از اینکه دلیل ترجیح چه چیزی بوده است، می‌دانیم آنان با اینکه دسترسی بهتری از ما به متون معتبر و کهن داشته‌اند، قدر مسلّم، نگارش «الف» را ترجیح نداده‌اند. اکنون ما با استناد به کدامین دلیل یا شاهد، برخلاف گزینش و روش آن عالمان بزرگ، نگارش «الف» را بر نگارش «ب» ترجیح داده‌ایم؟

در ادامه خواهیم دانست دلیل‌های یادشده در مقالهٔ «تحلیل و نقد یکی از فقره‌های نسخهٔ رایج زیارت عاشورا»، به هیچ‌وجه ترجیح نگارش «الف» بر نگارش «ب» را اثبات نمی‌کند.

۳. توجه به کامل الزیارات در گذشته

در صفحه ۱۶۰ می‌خوانیم:

> از فهرست منابعی که در بالا ذکر شد، چنین برمی‌آید که نگارش «ب» در گذشته و حال مشهورتر و متداول‌تر بوده است؛ ولی نگارش «الف» اگرچه در گذشته مورد توجه برخی از عالمان بوده؛ ولی در حال حاضر، تقریبا مهجور است.

نقد و بررسی

با بیانی که در مورد ۲ گذشت، دانستیم زیارت عاشورای کامل الزیارات (نگارش «الف») در گذشته یعنی از زمانهٔ شیخ طوسی نیز مورد توجه عالمان نبوده و مهجور بوده است.

۴. استقلال دو نقل زیارت عاشورا

در ادامهٔ عبارات صفحه ۱۵۹ می‌خوانیم:

> ... بخش‌های دیگر این نگارش [نگارش «الف»] نیز با نگارش رایج تفاوت‌های لفظی (بیش از اختلاف نسخه) دارد. لذا آن را متن یا نگارشی مستقل به شمار می‌آوریم.

نقد و بررسی

برخلاف بیانی که در این بخش از مقاله آمده است، زیارت عاشورای نگارش «الف» و زیارت عاشورای نگارش «ب» دو زیارت عاشورای متفاوت و مستقل ـ به گونه‌ای که جداگانه تعلیم شده باشد ـ نیست. این دو نگارش، صدور واحدی دارد؛ زیرا راویان نخستین در هر دو کتاب متحدند؛ در هر دو کتاب صالح بن عُقبه و سیف بن عَمیره این زیارت را از علقمة بن محمد حضرمی روایت کرده‌اند. همچنین در هر دو کتاب «مرویٌّ عنه» یعنی حضرت امام محمد باقرA متحد است. نیز الفاظ زیارت عاشورا در دو کتاب به جز مواردی که به اختلاف نسخه یا تقیه مربوط است، تفاوتی ندارد. اتحاد «راویان نخستین»، «مرویٌّ عنه» و «الفاظ زیارت عاشورا» در دو کتاب «وحدت صدور» را نشان

۱. نگارنده در کتاب زیارت عاشورا از آغاز تا امروز از صفحهٔ ۲۷۷ تا ۳۱۰، شواهد وقوع تقیه در فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای کامل الزیارات را به تفصیل بیان کرده است.

می‌دهد و اگر کسی این دو زیارت را متفاوت بداند، باید دلیل اقامه کند.

میرزا ابوالفضل تهرانی به اتحاد صدورِ دو نقل زیارت عاشورا در کامل الزیارات و مصباح المتهجد تصریح کرده است.[۲] از بیان شیخ محمد تقی تستری نیز دانسته می‌شود از دیدگاه ایشان، این دو نقل صدور واحدی داشته است.[۳]

۵. استناد به نسخهٔ نقاش رازی

در صفحهٔ ۱۶۰ و ۱۶۱ در زیر عنوان نسخه‌های متعدد متن «ب» آمده است:

> نگارش «ب» خود دارای چند نسخه است؛ زیرا مصباح المتهجد نسخه‌های متعددی دارد. این نسخه‌ها در مورد ادامهٔ عبارت «اَللّٰهُمَّ خُصَّ اَنْتَ ...» بر دو گونه هستند:
>
> ۱. قدیم‌ترین نسخهٔ شناخته‌شده از مصباح المتهجد عبارت مورد نظر را چنین دارد:
>
> «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَ ابْدَأْ بِهِ جَمیعَ الظّالِمینَ لَهُمْ. اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزیدَ وَ عُبَیدَاللّٰه...» ... این نسخهٔ خطی در آستان قدس رضوی در مشهد مقدس موجود است و از نظر قدمت کم‌نظیر یا بی‌نظیر است و به حدود ۴۰ سال پس از وفات مؤلف ـ یعنی حدود سال ۵۰۰ ق ـ برمی‌گردد.

نقد و بررسی

در این قسمت از مقاله، عبارت فقرهٔ پایانی زیارت عاشورا از کهن‌ترین نسخهٔ خطی مصباح المتهجد (نسخهٔ کتابت‌شده در سال ۵۰۲ قمری به وسیلهٔ نقاش رازی) نقل شده است؛ اما نکتهٔ مهم و قابل توجه این است که عبارت یادشده، در متن آن نسخه نیامده و در قرن‌های بعدی با خطی کاملاً متفاوت و متأخر از جهت نوع کتابت، به آن نسخه افزوده شده است (تصویر ضمیمهٔ شمارهٔ ۱).

در نتیجه این بخش از مقاله سه اشکال دارد:

۱. بیان غیردقیق برای کتابت نسخهٔ نقاش رازی (حدود ۵۰۰ قمری)؛ درحالی‌که در انجامهٔ این نسخه، تاریخ کتابت به طور دقیق ۵۰۲ قمری یاد شده است.

۲. هم‌زمان دانستن کتابت «متن» و «حاشیه» در این صفحه از نسخهٔ نقاش رازی.

۳. اصالت بخشیدن به حاشیهٔ کتاب؛ درحالی‌که آنچه در حاشیهٔ مصباح المتهجد در قرن‌های بعدی به وسیلهٔ اشخاص دیگر کتابت شده، مستند به مصنف کتاب نیست و ارتباطی با کتاب مصباح المتهجد ندارد.

۲. شفاء الصدور في شرح زیارة العاشور، ج ۱، ص ۸۲.
۳. الأخبار الدخیلة، ج ۱، ص ۲۵۵ و ۲۵۶.

در ادامۀ مقاله اشاره شده است آیت‌الله العظمی شبیری زنجانی یک نسخۀ مصباح المتهجد را با نسخۀ نقاش رازی مقابله کرده‌اند و این حاکی از اهمیت آن نسخه در نظر ایشان است؛ به‌ویژه که قدمت این نسخه بیش از همۀ نسخه‌های شناخته‌شدۀ دیگر است.

جالب است بدانیم آیت‌الله العظمی شبیری زنجانی در همان نسخۀ چاپ سنگی مصباح المتهجد که آن را با چند نسخۀ خطی مقابله کرده‌اند، خودشان در حاشیه نوشته‌اند فقره‌های پایانی زیارت عاشورا در نسخۀ نقاش رازی با خطی متفاوتِ با خط متن، در حاشیه آمده است! (تصویر ضمیمۀ شماره ۲)

به باور نویسندۀ این سطور، عبارت نگاشته‌شده در حاشیۀ نسخۀ نقاش رازی، مانند نمونه‌های فراوانی که در کتاب زیارت عاشورا، از آغاز تا امروز ارائه شده،[۴] نمایان‌گر رازداری کاتبان در فقرۀ پایانی زیارت عاشوراست.

۶. معیار قدمت

در صفحۀ ۱۶۱ می‌خوانیم:

۳. انتساب گونه‌های مختلف عبارت «اللهم خُصّ ...» به معصوم (ع)

گفته شد عبارت «اللهم خُصّ ...» در زیارت عاشورا به سه گونه نقل شده است. اکنون برای سنجش میزان احتمال انتساب هریک به معصوم (ع) می‌توان از معیارهای زیر بهره برد:

۳-۱. معیار قدمت

الف) گونۀ مربوط به کامل الزیارات (تألیف قبل از سال ۳۶۹ ق):

«اَللّٰهُمَّ خُصَّ أنْتَ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ آلَ نَبِيِّكَ بِاللَّعْنِ، ثُمَّ الْعَنْ أَعْداءَ آلِ مُحَمَّدٍ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ. اَللّٰهُمَّ الْعَنْ يَزِيدَ وَ أَبَاهُ و الْعَنْ عُبَيدَاللّٰه...» ...

ب) گونۀ مربوط به قدیم‌ترین نسخۀ مصباح المتهجد (تألیف قبل از سال ۴۶۰ ق).

«اَللّٰهُمَّ خُصَّ أنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَ ابْدَأْ بِهِ جَميعَ الظّالِمينَ لَهُمْ. اَللّٰهُمَّ الْعَنْ يَزيدَ وَ عُبَيدَاللّٰه...» کتابت این نسخه مربوط به سال ۵۰۰ ق، یعنی ۴۰ سال پس از وفات مؤلف کتاب است.

ج) گونۀ مربوط به نسخه‌های متأخّر مصباح المتهجد:

۴. زیارت عاشورا از آغاز تا امروز، ص ۱۰۵ تا ۱۳۳.

«اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَ ابْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ، اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزِیدَ خامِساً و الْعَنْ عُبَیدَاللّٰه ...». کهن‌ترین نسخهٔ اینگونه که مورد استفادهٔ مصحح قرارگرفته، مربوط به سال ۱۰۸۲ ق است.

روشن است که نسخهٔ کهن‌تر معتبرتر است؛ مگر از جهات دیگر، دچار مشکل باشد ـ مثلاً آثار تحریف در آن هویدا باشد. از آنجا که چنین مشکلی دربارهٔ نسخه‌های کهن مورد گفتگوی ما گزارش نشده است؛ بنابراین، گونهٔ «الف» و «ب» ـ به علت قدمت بیشتر ـ معتبرتر از گونهٔ «ج» خواهند بود.

نقد و بررسی

الـف) بی‌تردیـد کامـل الزیارات حدود یک قـرن پیش از مصباح المتهجد تألیف شـده و بر مصباح المتهجـد تقـدم زمانی دارد؛ اما این قدمت، عبارات پایانی زیارت عاشـورای کامل الزیارات را در برابر مصباح المتهجد برتری نمی‌بخشـد؛ زیرا فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا بر اساس شواهد و نسخه‌های خطی فراون، در معرض تقیهٔ کاتبان و عالمان شـیعه بوده اسـت و دور از ذهن نیسـت که به دلیل تقیـه این عبارات در کامل الزیارات تغییر یافته باشـد. زمانـهٔ تألیف کامل الزیارات در بغداد در اواخر عمـر ابـن قولویه، دوران درگیری‌های خونین میان اهل تسـنن و شـیعیان به دلیل اظهار شـعائر شـیعی در روز عاشـورا و عید غدیر بوده اسـت و احتمال تقیهٔ آن دانشمند بزرگ در نقل فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا کاملاً موجّه اسـت.[۵] از سـوی دیگر دانسـتیم زیارت عاشـورا در کامل الزیارت، زیارت مسـتقلی نیسـت و با زیارت عاشـورای مصباح المتهجد یک صدور دارد؛ پس ناچار باید یکی از دو نقل دستخوش تغییر شده باشد.

وجود اشـکال بلاغی و نیز اشـکال مفهومی در نگارش «الف»، وقوع تغییر در آن را نشـان می‌دهد؛ درحالی‌که این اشکال در نگارش «ب» نیست.[۶]

افزون بر اینکه کهن‌ترین نسخهٔ خطی کامل الزیارات که تاکنون شناخته شده، در قرن نهم قمری کتابـت شـده و تاریخش تـا زمانهٔ مصنف، حدود پانصدسـال فاصله دارد! بنابرایـن احتمال وقوع تقیهٔ کاتبان در این فقرهٔ زیارت عاشـورا، در قرن‌های بعدی نیز وجود دارد. اکنون چگونه می‌توانیم احتمـال وقـوع تقیه در نگارش «الف» را نفی کنیـم؛ درحالی‌که این فقره در طول قرن‌های متمادی در معرض تقیه بوده است.

قابـل توجـه اسـت: اگر ـ بر اسـاس عبارت نقل‌شـده در بـالا ـ مبنای اعتبار، قدمت نسـخه باشـد،

۵. بنگرید به: الكامل في التاريخ، ج ۸، ص ۶۳۲؛ تاريخ الإسلام للذهبي، ج ۲۷، ص ۱۱ و ۱۲؛ تجارب الأمم، ج ۷، ص ۴۰۱؛ المنتظم في تاريخ الملوك و الأمم، ج ۱۵، ص ۱۲۵؛ العبر في خبر من غبر، ج ۳، ص ۱۲۴.
۶. توضیح این دو اشکال در نقد و بررسی مورد ۹ (معیار سازگاری عبارت مورد نظر با بقیهٔ متن) خواهد آمد.

برعکس آنچه ادعا شده است، زیارت عاشورای مشهور بر زیارت عاشورای کامل الزیارات ترجیح دارد؛ زیرا نسخهٔ معتبر مختصر مصباح که در سطرهای آینده معرفی خواهد شد و زیارت عاشورا مطابق مشهور در آن کتابت شده، متعلق به قرن ششم است؛ درحالی‌که کهن‌ترین نسخهٔ کامل الزیارات در قرن نهم استنساخ شده است.

ب) چنان‌که دانستیم، نسخهٔ نقاش رازی در سال ۵۰۲ قمری کتابت شده و نسبت‌دادن آن به سال ۵۰۰ قمری درست نیست. افزون بر اینکه بر اساس آنچه شرحش گذشت، گونهٔ «ج» در متن نسخهٔ نقاش رازی نیست و در حاشیهٔ آن نسخه آمده است.

ج) در مقالهٔ مورد نقد، عبارت مشهور فقرهٔ پایانی چنین معرفی شده است:

> گونهٔ مربوط به نسخه‌های متأخّر مصباح المتهجد:
>
> «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَابْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانیَ وَالثّالِثَ وَالرّابِعَ، اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزیدَ خامِساً و الْعَنْ عُبَیدَاللّٰه ...». کهن‌ترین نسخهٔ این‌گونه که مورد استفادهٔ مصحح قرارگرفته مربوط به سال ۱۰۸۲ ق است.

شگفت است! نویسندگان ارجمند با چه مستندی فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای مشهور را به نسخه‌های متأخر نسبت داده‌اند؟! آیا همین مقدار که مصحّحِ مصباح المتهجد، فقره پایانیِ زیارت عاشورای مشهور را بر اساس نسخهٔ کتابت شده در سال ۱۰۸۲ در متن تصحیح شدهٔ خود آورده است،[۷] نشان می‌دهد این نقل در نسخهٔ کهن‌تری موجود نیست؟! آیا لازم نیست برای چنین ادعایی، نسخه‌های فراوان خطی مصباح المتهجد را بررسی کنیم؟

در کتاب زیارت عاشورا از آغاز تا امروز، از قرن ششم تا سال ۱۰۸۲ قمری، ۵۵ نسخهٔ خطی و در مجموع تا قرن سیزدهم قمری، ۱۱۰ نسخهٔ خطی مصباح المتهجد و مختصر مصباح ارائه شده که در همهٔ آنها فقرهٔ پایانی زیارت عاشورا مطابق مشهور کتابت شده است. مهم‌ترین آنها، نسخهٔ خطی بسیار کهن و معتبرِ مختصر مصباح به خط عالم بزرگوار شیعه در قرن ششم قمری، علی بن سَکون حلی است. این نسخهٔ کتابت‌شده به وسیلهٔ ابن سَکون از چنان اهمیتی برخوردار است که به‌تنهایی برای اثبات اعتبار فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای مشهور کافی است.[۸] (تصویر ضمیمهٔ شمارهٔ ۳)

۷. معیار اعتبار منبع

در صفحهٔ ۱۶۴ در زیر عنوان «معیار اعتبارِ منبع» می‌خوانیم:

> ...بعید نیست شیخ طوسی (ره) در مصباح المتهجد، از همان شیوهٔ معمول علما

۷. مصباح المتهجد، ص ۷۷۶.

۸. بنگرید به: زیارت عاشورا از آغاز تا امروز، ص ۳۳۲ تا ۴۰۴.

مبنی بر «آسان‌گیری در ادلهٔ سنن و مستحبات» استفاده کرده باشد؛ اما دربارهٔ کتاب **کامل الزیارات**، این احتمال ضعیف یا منتفی است؛ زیرا ابن قولویه در مقدمه کتابش، صریحاً خود را ملتزم به پرهیز از تسامح نموده است. بنابراین می‌توان احتمال داد هرگاه بین زیارت‌های مشترک بین **کامل الزیارات** و **مصباح المتهجد** اختلاف نسخه وجود داشته باشد، متن و سندی که ابن قولویه برگزیده و نقل کرده از دقت بیشتری برخوردار باشد؛ مگر آنکه شواهد دیگری بر خلاف آن موجود باشد.

نقد و بررسی

این سخن به‌ویژه دربارهٔ زیارت عاشورا صحیح نیست؛ زیرا عالمان رجالی تصریح کرده‌اند شیخ طوسی در نقل زیارت عاشورا دست‌ِکم دو طریق متصل دارد. آیت‌الله العظمیٰ شبیری زنجانی از میان چهار سند برای زیارت عاشورا که دو سند آن در کامل الزیارات و دو سند دیگر آن در مصباح المتهجد آمده است، تنها طریق دوم شیخ طوسی در مصباح المتهجد را بر اساس سخت‌گیرانه‌ترین رویکرد رجالی صحیح می‌دانند.[9]

با این رویکرد رجالی (روش توثیق سندی) دو سند یادشده در کامل الزیارات به اندازهٔ سند دوم شیخ طوسی در مصباح المتهجد معتبر نیست؛ بنابراین بر اساس «معیار اعتبار منبع» نیز زیارت عاشورای مشهور که در مصباح المتهجد نقل شده است، ترجیح می‌یابد؛ گرچه بر اساس «روش توثیق صدوری»، زیارت عاشورا در نقل‌های مختلف، از معتبرترین زیارات است.

۸. وجود دو نگارش از زیارت عاشورا در عصر شیخ طوسی

در ادامه می‌خوانیم:

دربارهٔ زیارت عاشورا نیز در عصر ابن قولویه و شیخ طوسی، دست‌کم دو نگارش روایت می‌شده که هریک از این دو مؤلف، یک نگارش را طبق ذوق خود برگزیده‌اند و احتمالاً انتخاب ابن قولویه باید از سختگیری بیشتری برخوردار بوده باشد. بنابراین بر پایهٔ معیارهای ارزیابی منبع، نسخهٔ منقول در کامل الزیارات در خصوص عبارت «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ ...» رجحان می‌یابد.

نقد و بررسی

با توضیحی که دربارهٔ احتمال تقیهٔ ابن قولویه و همچنین احتمال تقیهٔ کاتبان در کامل الزیارات گذشت و نیز اینکه کهن‌ترین نسخهٔ خطی شناخته‌شده از کامل الزیارات در قرن نهم قمری کتابت شده است، همچنین با توجه به «وحدت صدور» در نقل زیارت عاشورا در دو کتاب، چگونه

۹. جرعه‌ای از دریا، ج ۱، ص ۲۵۲.

می‌توانیم با قاطعیت ادعا کنیم در عصر ابن قولویه و شیخ طوسی دست‌کم دو نگارش از زیارت عاشورا روایت می‌شده که هریک از دو مؤلف، یک نگارش را طبق ذوق خود برگزیده‌اند؟!

۹. معیار سازگاری عبارت موردنظر با بقیهٔ متن

در صفحهٔ ۱۶۶ می‌خوانیم:

۳-۴. معیار سازگاری عبارت موردنظر با بقیهٔ متن

> در صورت مقایسهٔ هریک از وجوه سه‌گانه‌ای که برای عبارت «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ ...» نقل شده با بقیه عبارات زیارت عاشورا در نسخهٔ متأخر (متن ب) متوجه این ناسازگاری خواهیم شد که در عبارت «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَ ابْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ، اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزیدَ خامِساً» وجه درستی برای واژهٔ «الرابع» نمی‌توان یافت؛ زیرا مراد از آن یا ـ طبق تصور عموم شیعیان ـ معاویه است یا ـ طبق وجهی بعید ـ عبدالرحمن بن ملجم (قاتل امام علی) است و هرکدام باشد، دلیلی برای ذکر عدد «الرابع» به جای تصریح به نامِ شخص وجود ندارد؛ زیرا معاویه در بخش دیگری از همین زیارت، به صراحت نام برده شده و ابن ملجم نیز از شخصیت‌های مقدس نزد مخالفان نیست که به دلیل تقیه، نامش برده نشود و در نتیجه، کلمهٔ «الرابع» با بقیهٔ این زیارت تناسب ندارد. گویا کسی که این کلمه را ذکر کرده فراموش کرده که چند سطر پیش نام معاویه بدون هیچ‌گونه پرده‌پوشی آمده بود. این ناسازگاری در نسخهٔ کهن‌تر متن «ب» و نیز در متن «الف» وجود ندارد؛ زیرا در آنها اساساً شماره‌های متوالی دیده نمی‌شود ...
>
> طبق این معیار، متن «الف» و نسخهٔ کهن‌تر متن «ب» در مورد این عبارت از ناسازگاری و اضطراب عاری هستند. ازاین‌رو بر نسخه‌های متأخّر متن «ب» (نسخهٔ رایج) رجحان دارند.

نقد و بررسی

در متن زیارت عاشورای مشهور هیچ‌گونه ناسازگاری وجود ندارد. درست است که پیش از کلمهٔ «الرابع» در زیارت عاشورا «معاویه» بی‌پرده لعن شده است؛ اما این احتمال کاملاً موجه است که درکنار سه نامِ رمزی دیگر، برای ایجادِ تقیهٔ بیشتر در مورد آن سه نامِ رمزی، نام معاویه نیز به صورت رمزی یاد شده باشد.

با این احتمال، براساس «معیار سازگاری عبارت مورد نظر با بقیهٔ متن» هم ترجیحی برای متن «الف» و متن «ب» ایجاد نمی‌شود.

برخلاف آنچه در این بخش از مقالهٔ مورد نقد مطرح شده، حق این است که فقرهٔ پایانی زیارت عاشورا در کامل الزیارات با سایر عبارات در این زیارت ناسازگاری دارد؛ این فقره در کامل الزیارات دارای «اشکال مفهومی» است؛ زیرا:

فقرهٔ پایانی در کامل الزیارات چنین است:

اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ آلَ نَبِيِّكَ بِاللَّعْنِ، ثُمَّ الْعَنْ أَعْدَاءَ آلِ مُحَمَّدٍ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ. اَللّٰهُمَّ الْعَنْ يَزِيدَ وَأَبَاهُ، وَالْعَنْ عُبَيْدَاللَّهِ بْنَ زِيَادٍ وَآلَ مَرْوَانَ وَبَنِي أُمَيَّةَ قاطِبَةً إِلىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.[10]

خداوندا! نخستین ستمگری که به آل پیامبرت ستم کرده است را به لعن اختصاص ده! سپس دشمنان آل محمد را از نخست تا پایان از رحمت خویش دور کن! خداوندا! یزید و پدرش را از رحمتت دور کن و عبیدالله بن زیاد و آل مروان و بنی امیه را تا روز قیامت از رحمتِ خود دور فرما!

در این فقره در آغاز از خداوند متعال درخواست شده است نخستین ستمگر به خاندان پیامبر را به شکل خاص از رحمت خویش دور کند. سپس دشمنان آل پیامبر به شکل فراگیر لعن شده‌اند. اکنون با ریزبینی در عبارت «**اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ آلَ نَبِيِّكَ بِاللَّعْنِ**» ـ که عبارت «... **ثُمَّ الثّانی وَ الثَّالِثَ وَ الرَّابِعَ، اَللّٰهُمَّ الْعَنْ يَزِيدَ خامِساً ...**» پس از آن مشاهده نمی‌شود ـ این پرسش مطرح می‌شود: نخستین ستمگری که به آل پیامبر جفا کرده است، چه ویژگی‌ای دارد که در زیارت عاشورا درخواست می‌کنیم به شکل خاص، لعنِ الهی او را فراگیرد؟ چه تفاوتی میان او و دیگر ستمگران به آل پیامبر وجود دارد؟

در پاسخ به این پرسش، تنها احتمالِ درست، این است که بگوییم ویژگیِ نخستین ستمگر، بنیان‌گذاریِ ظلم است. او راه ستمگری را برای دیگران گشوده است؛ اما در اینجا یک اشکال در ذهن پیدا می‌شود:

ظهورِ ترکیبِ «**أَوَّلَ ظَالِمٍ**» نشان می‌دهد که گوینده با بیان این عبارت، «یک شخصِ معیّن» را اراده کرده است و دلالتِ «**أَوَّلَ ظَالِمٍ**» بر دو یا چند نفر حتی به شکل بَدَلی صحیح نیست؛ اما از سوی دیگر می‌دانیم که پایه‌گذاران ظلم به آل پیامبر افراد متعددی بوده‌اند و این بنیانِ شوم به یک فرد معیّن اختصاص ندارد. بهترین دلیل برای اثبات این مدعا، عبارت خودِ زیارت عاشوراست که می‌خوانیم: «**فَلَعَنَ اللهُ أُمَّةً أَسَّسَتْ أَساسَ الظُّلْمِ وَ الْجَورِ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ ...**»؛ در این عبارت بنیان‌گذارانِ ظلم با عنوان «امت» و «گروه» معرفی شده‌اند؛ بنابراین اختصاص دادنِ لعن به یک «فرد معین» به عنوان بنیان‌گذار ظلم ـ که از عبارت نقل‌شده در کامل الزیارات فهمیده می‌شود ـ

۱۰. کامل الزیارات، ص ۳۳۲.

با عبارت یادشده در خودِ زیارت عاشورا ناسازگاری دارد و طبعاً نمی‌تواند صحیح باشد.

توجه به این نکته لازم است که این ناسازگاری در عبارتِ زیارت عاشورای مشهور در مصباح المتهجد وجـود نـدارد؛ زیرا در آنجا «**أَوَّلَ ظَالِمٍ**» به قرینهٔ عبارتِ «**... ثُمَّ الثّانیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ، اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزیـدَ خامِسـاً ...**» بـه معنای بنیان‌گذار ظلم نیسـت. بنابراین احتمال وقوع تقیّـه در عبارت کامل الزیارات تقویت می‌شـود و عبارتِ مصباح المتهجد ترجیح می‌یابد؛ زیرا کلماتِ اهل بیت که امرای کلام هستند، در اوج اتقان و فصاحت و بلاغت است و از چنین اشکال‌هایی مبراست.

افزون بر ناسـازگاریِ مفهومی که در عبارت فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا در کامل الزیارات بیان شـد، آن عبارت اشکال دیگری نیز دارد و آن «اشکالِ بلاغی» است که در زیر به بیان این اشکال می‌پردازیم:

در فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا در کامل الزیارات، در ابتدا نخسـتین ستمگر به شکل ویژه نفرین شده اسـت: «**اَللّٰهُـمَّ خُـصَّ أَوَّلَ ظَالِمٍ ظَلَمَ آلَ نَبِیِّكَ بِاللَّعْنِ**»؛ روشـن اسـت که در ایـن عبارت، مصداق خاصی قصد شـده، گرچه به صورت رمزی بیان شـده اسـت. پس از این نفرین خاص، دشـمنانِ آل پیامبر از اولین تا آخرین نفرین شـده‌اند: «**ثُمَّ الْعَنْ أَعداءَ آلِ مُحَمَّدٍ مِنَ الْأَوَّلینَ وَ الْآخِرِینَ**»؛ این نفرین عام است و همهٔ مصداق‌ها را دربرمی‌گیرد. پس از این لعنِ کاملاً عام و فراگیر دوباره افرادِ خاصی نفرین شده‌اند: «**اَللّٰهُمَّ الْعَنْ یَزِیدَ وَ أَباهُ، وَ الْعَنْ عُبَیْدَاللَّهِ بْنَ زِیَادٍ**» و سپس دوباره سیاق تغییر یافته و افرادی به شـکل طایفه‌ای و عام نفرین شـده‌اند: «**وَآلَ مَرْوَانَ وَ بَنيِ أُمَیَّةَ قاطِبَةً إِلیٰ یَوْمِ الْقِیَامَةِ**».

همان‌گونه که ملاحظه می‌شـود، فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا در کامل الزیارات، مشـوّش و مضطرب است.

با نگاهی به فقرهٔ پایانی زیارت عاشـورا در مصباح المتهجد، درمی‌یابیم آن عبارت‌ها، سـیاقی کاملاً موزون دارد؛ در آنجا نخست افراد خاص و سپس طایفه‌ها به شکل عام نفرین شده‌اند. این اشکال بلاغی در فقرهٔ پایانیِ زیارت عاشورا در کامل الزیارات نیز موجب می‌شود احتمال وقوع تغییر به دلیل تقیّه در آن قوّت گیرد و عبارات مصباح المتهجد در این فقره بر آن ترجیح یابد.

۱۰. معیار سازگاری با سیرهٔ معصومین

در صفحهٔ ۱۷۳ می‌خوانیم:

> ۳-۵. معیار سازگاری با سیرهٔ معصومین (ع)
>
> ... بـه عنوان یک اصل کلی، می‌توان گفت: اساسـاً سـیرهٔ عمومـی پیامبر اعظم (ص) و اهل بیت (ع)، تصریح به لعن با ذکر نام نیسـت و اگر موارد نادری یافت شـود که از إسـناد معتبر برخوردار باشد، اسـتثناء و مربوط به شرایط ویژه است و نباید تعمیم داده شود ...

نقد و بررسی

درعبارت مورد بحث: «اَللّٰهُمَّ خُصَّ أَنْتَ أَوَّلَ ظالِمٍ بِاللَّعْنِ مِنّی وَ ٱبْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانِیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ»، هیچ‌کس به‌صراحت با ذکر نام لعن نشده است؛ بنابراین با سیرهٔ معصومین هیچ ناسازگاری ندارد.[11] با این بیان، متن «الف» بر اساس «معیار سازگاری با سیرهٔ معصومین نیز بر متن «ب» ترجیح ندارد.

۱۱. ندرت عبارت

در صفحهٔ ۱۷۵ زیر عنوان «ندرت عبارت» آمده است: «ٱبْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانِیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ»:

> «با جستجوی رایانه‌ای با استفاده از نرم‌افزارهای «جامع الاحادیث»، «نور الجنان» و «مکتبة اهل البیت (ع)» روشن شد که مشابه عبارت مورد بحث (ٱبْدَأْ بِهِ أَوَّلاً ثُمَّ الثّانِیَ وَ الثّالِثَ وَ الرّابِعَ) جز در نسخهٔ مشهور زیارت عاشورا در هیچ زیارت مأثور دیگری نقل نشده است. درواقع این شیوه که مبتنی بر شماره‌گذاری است با شیوهٔ قریب به اتفاق زیارات مأثور متفاوت است. اگر سبک بیانِ قریب به اتفاق زیارات مأثور را سبک اهل بیت (ع) بدانیم، صحت انتساب این عبارت به معصوم (ع) تضعیف و احتمال تحریف نسخه یا نقل به معنا از سوی راویان تقویت می‌شود. طبعاً همگونی با سبکِ شناخته‌شدهٔ ائمه (ع) در انشاء زیارات می‌تواند مؤیدی برای ترجیح یک وجه بر وجوه دیگر باشد.
>
> نکتهٔ دیگر آن است که به‌جز زیارت عاشورا، در هیچ زیارتی حتی «معاویه» با ذکر نام لعن نشده است. این بدین معنی است که اهل بیت (ع) در انشاء زیارت‌ها، از ذکر نام معاویه نیز پرهیز می‌کردند ...».

نقد و بررسی

اینگونه نیست که همگونی با «سبک بیانیِ شناخته‌شدهٔ از سوی ائمه»، معیاری باشد برای ترجیح یک حدیث در قبال حدیثی که با این سبک ناهمگون است. میان ملاک‌های اعتبارسنجی حدیث، چنین ملاکی را نمی‌شناسیم. بر مؤلفان ارجمند لازم است پیش از بهره‌مندی از این ملاک، اعتبار آن را اثبات کنند.

اگر این ملاک معتبر باشد، بسیاری از روایات صادرشده از معصومین بی‌اعتبار یا کم‌اعتبار خواهند شد؛ زیرا سخنان نغزآن امیرانِ کلام، در موارد فراوان دارای سبکی متفاوت با سایر کلمات ایشان است.

۱۱. برای آشنایی با هماهنگی لعن‌های زیارت عاشورای مشهور با سیرهٔ معصومین، سیرهٔ متشرعه و دیگر روایات و زیارات بنگرید به: میزان تشیع، عندلیب همدانی، ص ۱۹۵ تا ۲۱۱.

به عنوان مثالی روشن، آیا درست است بگوییم: خطبهٔ بی الف یا بی نقطه که از حضرت امیرالمؤمنین نقل شده[12] معتبر نیست؛ زیرا این سبک از بیان را در سایر روایات نقل شده از اهل بیت سراغ نداریم؟!

البته اگر کلامی که به اهل بیت نسبت داده شده است، از دیدگاه محتوا و مفهوم، با سایر تعالیم شناخته شدهٔ آن پیشوایان هدایت، نامتناسب و ناهمگون باشد، نمی‌توان آن کلام را به ایشان نسبت داد؛ مانند بخش دوم دعای حضرت امام حسین در روز عرفه که علامهٔ بزرگوار مجلسی پس از نقل آن در بحار الأنوار می‌نویسد:

> أقول: قد أورد الكفعمي أيضا هذا الدعاء في البلد الأمين وابن طاووس في مصباح الزائر كما سبق ذكرهما، ولكن ليس في آخره فيهما بقدر ورق تقريبا وهو من قوله «إلهي أنا الفقير في غناي» إلى آخر هذا الدعاء، وكذا لم يوجد هذه الورقة في بعض النسخ العتيقة من الإقبال أيضا، وعبارات هذه الورقة لا تلائم سياق أدعية السادة المعصومين أيضا وإنما هي على وفق مذاق الصوفية، ولذلك قد مال بعض الأفاضل إلى كون هذه الورقة من مزيدات بعض مشايخ الصوفية ومن إلحاقاته وإدخالاته.[13]

اگر ملاک «ندرت عبارت» را معتبر بدانیم، نه تنها در فقرهٔ پایانی زیارت عاشورای مشهور، بلکه لازم است در عبارت‌های متعددی از این زیارت، وقوع تحریف را تقویت کنیم؛ مانند عبارت: «**لَعَنَ اللّٰهُ شِمْراً**»، «**لَعَنَ اللّٰهُ بَني أُمَيَّةَ قاطِبَةً**» و نیز «**لَعَنَ اللّٰهُ آلَ زيادٍ وَآلَ مَرْوانَ**»؛ چراکه در هیچ یک از زیارات مأثور از اهل بیت چنین عباراتی نیافتیم.

جالب است که در این مقاله تصریح شده است:

> نکتهٔ دیگر آن است که به‌جز زیارت عاشورا، در هیچ زیارتی حتی «معاویه» با ذکر نام لعن نشده است.

اگر ملاک «ندرت عبارت» درست باشد، لازم است مؤلفان گرامی احتمال وقوع تحریف در عبارت: «**اللّٰهُمَّ الْعَنْ أَبا سُفيانَ وَمُعاوِيَةَ**» در زیارت عاشورا را نیز تقویت کنند؛ درحالی‌که این عبارت در زیارت عاشورای کامل الزیارات نیز آمده و در این مقاله زیارت عاشورای کامل الزیارات معتبر دانسته شده است!

---

۱۲. بنگرید به: المناقب ابن شهرآشوب، ج ۱، ص ۳۲۶.
۱۳. بحار الأنوار، ج ۹۵، ص ۲۲۹.

کتاب‌نامه

۱. ابن اثیرجزری، علی بن محمد؛ **الکامل فی التاریخ**؛ بیروت: دار صادر، ۱۳۸۶ ق.

۲. ابـن جـوزی، عبدالرحمـان بن علی بـن محمد؛ **المنتظم فـی تاریخ الملوک و الأمـم**؛ تحقیق محمّـد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا؛ الطبعة الأُولی، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۲ ق.

۳. ابن قولویه قمی، جعفر بن محمد؛ **کامل الزیارات**؛ الطبعة الاولی، قم المقدسة: مؤسّسة نشر الفقاهة، ۱۴۱۷ ق.

۴. ابن مسـکویه رازی، ابی علی احمد بن محمد؛ **تجارب الامم (۷ مجلدات)**؛ تحقیق أبوالقاسـم الإمامی؛ الطبعة الثانیة، تهران: سروش، ۱۳۷۹ ش.

۵. تستری، محمدتقی؛ **الأخبار الدخیلة**؛ تهران: مکتبة صدوق، [بی‌تا].

۶. حافظ ذهبی، محمد بن احمد بن عثمان؛ **العِبَر فی خَبَر مَنْ غَبَر**؛ بیروت: التراث العربی، ۱۹۶۱ م.

۷. ــــــــــــــــــ؛ **تاریخ الإسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام**؛ تحقیق عمر عبدالسلام تَدْمُری؛ الطبعة الأُولی، صدر منه حتّی الآن ۴۳ مجلّداً؛ بیروت: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ ق؛ و تحقیق بشّار عوّاد معروف؛ الطبعة الأُولی، ۱۷ مجلّداً؛ بیروت: دار الغرب الإسلامی، ۱۴۲۴ ق.

۸. طوسـی، محمـد بن حسـن؛ **مصبـــاح المتهجّد**؛ إعـداد علی أصغـر مروارید؛ الطبعـة الأُولی، بیروت: مؤسّسـة فقه الشیعة، ۱۴۱۱ ق.

۹. طهرانی، ابی‌الفضل بن ابوالقاسم؛ **شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشور**؛ تهران: المکتبة المرتضویة، ۱۳۷۶ ش.

۱۰. قطب‌الدین راوندی، سـعید بن هبة اللّه؛ **الخرائج و الجرائح**؛ تحقیق مؤسّسـة الإمام المهدی (ع)؛ قم: مؤسسة الامام المهدی (ع)، ۱۴۰۹ ق.

۱۱. مجلسـی، محمدباقـر بـن محمدتقی؛ **بحار الأنـوار**: ۱۱۰ مجلّدٍ (إلا ۶ مجلّدات، من المجلّد ۲۹ الیٰ ۳۴)؛ بیروت: مؤسسـة الوفاء، ۱۴۰۳.

۱۲. محمودی، سـیدمهدی؛ **زیارت عاشـورا از آغاز تا امروز**؛ چ نخسـت، قم: مؤسسهٔ کتاب‌شناسی شیعه با همکاری آستان قدس حسینی، ۱۴۰۰.

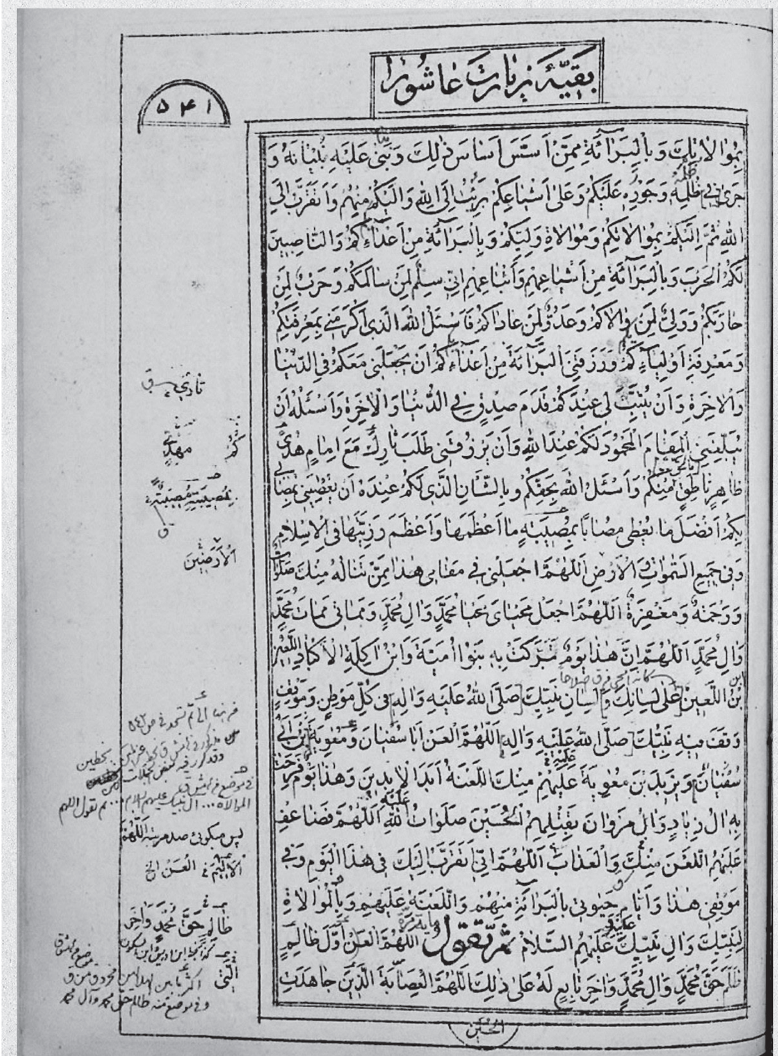
تصویر ضمیمهٔ شمارهٔ ۱

مصباح المتهجد، نسخهٔ نقاش رازی (قدیمی‌ترین نسخهٔ شناخته‌شده)

مشهد؛ کتابخانهٔ آستان قدس رضوی؛ شمارهٔ ثبت: ۸۸۲۲

کاتب: عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی؛ تاریخ کتابت: سال ۵۰۲

بقیة زیارت عاشورا

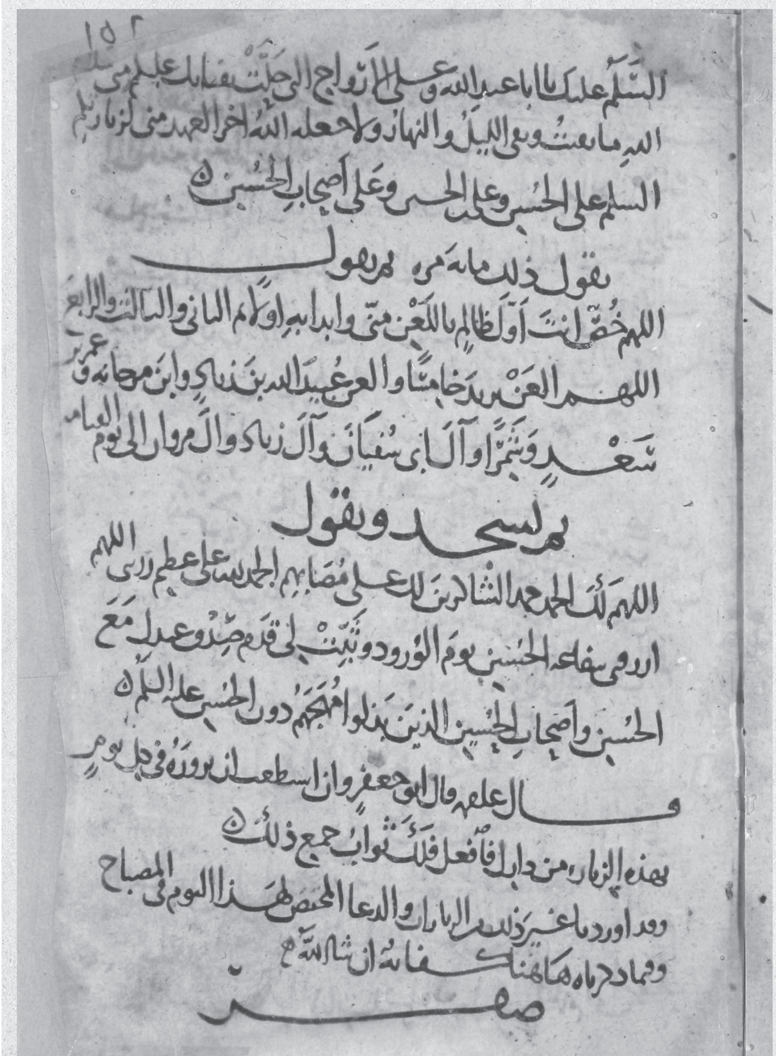
۵۴۱

بموالاتك وبالبرائة ممن أسس أساس ذلك وبنى عليه بنيانه و
جرى في ظلمه وجوره عليكم وعلى أشياعكم برئت إلى الله وإليكم منهم وأتقرب إلى
الله ثم إليكم بموالاتكم وموالاة وليكم وبالبرائة من أعدائكم والناصبين
لكم الحرب وبالبرائة من أشياعهم وأتباعهم إني سلم لمن سالمكم وحرب لمن
حاربكم وولي لمن والاكم وعدو لمن عاداكم فأسئل الله الذي أكرمني بمعرفتكم
ومعرفة أوليائكم ورزقني البرائة من أعدائكم أن يجعلني معكم في الدنيا
والآخرة وأن يثبت لي عندكم قدم صدق في الدنيا والآخرة وأسئله أن
يبلغني المقام المحمود لكم عند الله وأن يرزقني طلب ثاري مع إمام هدى
ظاهر ناطق منكم وأسئل الله بحقكم وبالشأن الذي لكم عنده أن يعطيني بمصابي
بكم أفضل ما يعطي مصابا بمصيبته ما أعظمها وأعظم رزيتها في الإسلام
وفي جميع السموات والأرض اللهم اجعلني في مقامي هذا ممن تناله منك صلوات
ورحمة ومغفرة اللهم اجعل محياي محيا محمد وآل محمد ومماتي ممات محمد
وآل محمد اللهم إن هذا يوم تبركت به بنو أمية وابن آكلة الأكباد اللعين
ابن اللعين على لسانك ولسان نبيك صلى الله عليه وآله في كل موطن وموقف
وقف فيه نبيك صلى الله عليه وآله اللهم العن أبا سفيان ومعوية بن أبي
سفيان ويزيد بن معوية عليهم منك اللعنة أبد الآبدين وهذا يوم فرحت
به آل زياد وآل مروان بقتلهم الحسين صلوات الله عليه اللهم فضاعف
عليهم اللعن منك والعذاب اللهم إني أتقرب إليك في هذا اليوم وفي
موقفي هذا وأيام حيوتي بالبرائة منهم واللعنة عليهم وبالموالاة
لنبيك وآل نبيك عليهم السلام **ثم تقول** اللهم العن أول ظالم
ظلم حق محمد وآل محمد وآخر تابع له على ذلك اللهم العن العصابة التي جاهدت

تصویر ضمیمۀ شمارۀ ۲

مصباح المتهجد، نسخۀ احمدبن محمد هزارجریبی

کاتب: احمدبن محمد هزارجریبی؛ تاریخ کتابت: سال ۱۳۳۱

152

السلم عليك يا ابا عبد الله وعلى الارواح التي حلت بفنائك عليكم مني سلام

الله ما بقيت وبقي الليل والنهار ولا جعله الله اخر العهد مني لزيارتكم

السلم على الحسين وعلى الحسن وعلى اصحاب الحسين ع

تقول ذلك مائة مرة ثم تقول

اللهم خص انت اول ظالم باللعن مني وابدا به اولا ثم الثاني والثالث والرابع

اللهم العن يزيد خامسا والعن عبيد الله بن زياد وابن مرجانة وعمر بن

سعد وشمرا وآل ابي سفيان وآل زياد وآل مروان الى يوم القيامة

ثم تسجد وتقول

اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم الحمد لله على عظيم رزيتي اللهم

ارزقني شفاعة الحسين يوم الورود وثبت لي قدم صدق عندك مع

الحسين واصحاب الحسين الذين بذلوا مهجهم دون الحسين عليه السلام

قال علقمة قال ابو جعفر وان استطعت ان تزوره في كل يوم

بهذه الزيارة من دارك فافعل فلك ثواب جميع ذلك

وقد اوردنا غير ذلك من الزيارات والدعا المختص بهذا اليوم في المصباح

وفيما ذكرناه ها هنا كفاية ان شاء الله

فصل

تصویر ضمیمۀ شماره ۳

مختصر مصباح المتهجد نسخۀ ابن سَکون

قم؛ کتابخانۀ مرحوم آیت‌الله مرعشی؛ شمارۀ ثبت: ۱۳۰۵۶

کاتب: ابن سَکون؛ واقف: محمدداوود؛ تاریخ کتابت: بین سال‌های ۵۲۰ تا ۵۵۰